

SZEMLE

Segesváry Viktor: A Ráday Könyvtár 18. századi története. Budapest, 1992. 361 p. (A Ráday Gyűjtemény tanulmányai 4.)

A Ráday Gedeon halálának 200. évfordulója alkalmából megjelentetett kötethez előszó kívánkozott. Az előszóíró Benda Kálmán szerint a monográfia kéziratát Szauder József lektorálta még 1956-ban, de a szerző Nyugatra távozása miatt megjelenésére nem került sor. Segesváry Viktor fiatal könyvtárosként kapott megbízást a Ráday Gyűjteményben őrzött, az európai felvilágosodás irodalmának talán a legteljesebb magyarországi gyűjteményének, a Ráday családi könyvtár történetének földolgozására. A feladat régóta idősebb volt, s a megújult 18. századi kutatások is indokoltá tették a század legnagyobbjának tartott magyar művelődéspolitikusának, a református kultúra és hagyomány kiváló képviselőjének örökségéről készült munka még oly késői közzétételét.

Bár egy téma kutatásában három és fél évtized nem csekély idő, mégis egyet lehet érteni az előszóban írottakkal: a kézirat „a kényszerű pihe-nés alatt sem veszített jelentőségéből, ezért a szerző egyetértésével az 1956-ban lezárt szöveget változtatás nélkül közöljük.” De szükséges és célszerű volt a függelékben csatolt, a Ráday Könyvtár történetével foglalkozó tanulmányok bibliográfiájának kiegészítése 1992-ig, illetve az időközben megváltozott könyvtári jelzetek javítása. Mintegy tucatnyi újabb írásról van szó. Ezek részben a Segesváry Bevezetésében (7–23) foglaltakat, a könyvgyűjtés Magyarországon a 18. században témakört egészíthetik ki; másrészt, mint például a Rádayak közgyűjteményének könyvművészeti ritkaságait, arcképgyűjteményével kapcsolatos följegyzéseket (Koós Judith), a kötetábláinak kérdéseit (Sz. Koroknay Éva) tárgyalók, a könyv tematikájának bővítése szemszövegéből nyújtanak többet.

A könyvtörténeti összefoglalás hét fejezetéből az első kettő az előzményekkel, a Ráday családdal s Ráday Pál könyvtáralapításával foglalkozik. Rákóczi kancellárja, a Nemesi Társaság auditora, lengyel, svéd, porosz ügyekben járatos diplomatája, politikai és kegyességi író, énekköltő és publicista, a fejedelmi udvar kimagaslóan művelt köznemesi tisztségviselője, volt kuruc államférfi, egyházpolitikus, 1733-ban ritkaság számba menő magánkönyvtárat hagyott fiára. Korszerű szakrendszerbe foglalt könyvállományának elemzése arra a lényeges tényszerű megállapításra készítette a szerzőt, hogy „a magyar nyelvű könyveknek ilyen határozott, céltudatos gyűjtését először Ráday Pálnál találjuk meg a magyar könyvtártörténetben” (56). Ez a tény és tudatos magatartás kiemelkedő fontosságú 18. századi nemzeti művelődésünk szempontjából. Az értékelést alátámasztja a *Ráday Pál emlékkönyv, 1677–1733* (szerk. Esze Tamás. Bp. 1980.) előszavának és újabb kutatásokat tükröző tanulmányainak meggyőző tanúsága.

A könyvtár Ráday Gedeon korában, a család gazdasági helyzete és a könyvtár fejlesztése, a könyvtár külső képe, kölcsönzései, végül a könyvtári gyűjtemény története Ráday Gedeon halála (1792) után – a hat évtized történetét tárgyaló további öt fejezet anyaga. Segesváry hézagpótló kéziratos munkájának jelentőségét növeli, hogy másuttal nem található adatok alapján rajzolja meg a kor egyik legműveltebb nemesi literátora áldozatos könyvtáralapító törekvéseinek szervezési, szellemi, anyagi körülményeit. Az egyetemes magyar műveltség szerves egészéhez tartozó történelmi örökség, a mintegy tizennégyezer kötetes Ráday Könyvtár rendszeres fölmérésének, állománya meghatározásának és vizsgálatának fő forrása a Ráday család levéltára volt. S éppen ebben rejlik a szerző legfőbb érdeme. Sokat tudtunk már

a Rádayak közkinccsé vált könyvtáráról, ám kevesebb ismerettel rendelkezünk a talán legjelentősebb korabeli hazai gyűjteményről, a könyvgyűjtés és az állománygyarapítás személyes vonatkozásairól, a könyvbeszerzés tudatos szempontjairól. E tényezők együttes s a gyűjtő műveltsége, a rendszerező szellemi alkata határozta meg a híres péce-li bibliotéka enciklopédikus anyagának minőségét. Szakrendszere hasonlít a bécsi cs. könyvtár tudós igazgatója, Michael Denis felosztására, de el is tér attól. A Ráday által elrendezett szakokat feltüntető katalógus már halála után (1792–1793) készült. A Denis-féle felfogás hatással volt a magyar szakrendszerek kialakulására, Széchényi Ferenc is alkalmazta.

A Ráday Könyvtár szakrendszere első helyen az irodalomtörténet, a „Historia litteraria” és a bibliográfia áll; az irodalom egyébként e rendszer legkidolgozottabb része, amit a feldolgozó azért is érthetőnek tart, mivel Ráday Gedeon egész tevékenysége az irodalmi élet körül összpontosul. A „magyar litterátusok atyjá”-nak ajánlott könyvek ajándékozói között megtalálhatók a hazai irodalmi és tudományos élet olyan jeles képviselői, mint Kazinczy, Batsányi, Baróti Szabó, Péczeli, Hatvani, Cornides, aki időnként könyvbeszerzője is volt; Nagy Sámuel bécsi ágense és bázeli beszerzője, Mihályfalvi János és Szászky-Tomka János pozsonyi ágense könyvritkaságokat küldtek neki. Zilahi Sámuel marosvásárhelyi professzor Zrínyi *Syrenáját Ne bántsd a magyart* címmel – Ráday ösztönzésére kiadott kőtetét juttatta el hozzá. Szentpéteri Hodor József egy Balassi-kéziratot küldött a gyűjtőszervezőtől ismert Rádaynak. Másrészt, a kor irodalmának és tudományosságának jelentős alakjai közül sokan (Kazinczy, Batsányi, Görög Demeter, Révai, Édes Gergely, Molnár Borbála, Pálóczi Horváth, Horányi Elek, Bod Péter, Szilágyi Sámuel, Kovásznai Tóth Sándor) kölcsönöztek, s mások is, tanárok, rektorok, művelt köznemesek. Számosan tartósan dolgozhattak benne, mint például Romy K. Gy. A nemzeti kultúra és tudomány tudatos szolgálatára vall, hogy már a 18. század második felétől a következő század felének nagy forráskiadványai használták Ráday gyűjteményének anyagát.

Az országot behálózó levelezés és a levéltári források alapján tett fontos szerzői megfigyelés szerint a Ráday Pál idejében kialakult erdélyi beszerzési központ a fiú, Gedeon évtizedei-

ben (1733–1792) nyugati irányba, főleg bécsi s más külföldi városokba helyeződött át. A hatvanas évektől fokozatosan megnőtt a beszerzésben és gyűjtésben a könyvpiac, a könyvárusok, könyvkereskedők száma, pl. a bécsi Bernhardi, Newenstein, Herinnes, Artaria Co., Klopstock, Bader, nürnbergi Bauer és Monath cég fiókja, a lipcei Jahn, a pozsonyi Löwe, a pesti Mauss, Weingand-Wigand és Köpff, Strohmayer (az utóbbi a titkos rendőrség besúgója volt). Működésük szorosan összefügg az egyre szaporodó könyvárverésekkel, amelyeknek katalógusai megfordultak Ráday és ágensei kezén is. A Zinzendorf gróf könyveinek licitációjára kiadott katalógust, amelyből „a censura sokat kitörül...” Nagy Sámuel postázta Pécelre. Ő küldte meg a tudós bécsi hercegségének halála után kiadott *Bibliotheca Trautsohniana* katalógust is. A gyűjtőkör szélesedését jelzik a különféle aukciókra vonatkozó adatok, s az egyes, főleg francia, latin, német és ritka magyar nyelvű könyvek megvásárlásával kapcsolatos följegyzések. Köztük a Knorr-féle aukcióra utalók, számos „prohibitus” könyvért fizetett összeggel. Nyomai vannak az ún. Iustiniana, az Esterházy, Mannagetta, br. Senckenberg és Kayserling, Pohlana, Neuberg és Führenberg, Krauss, Brifau, illetve Newenstein könyvkereskedő licitációjának. Kollár Ádám Ferenc, a cs. bibliotéka elhunyt igazgatója könyveinek árveréséről is érkeztek hírek Rádayhoz. Mindez új jelenség a magyarországi könyvgyűjtés átalakulásában a 18. század utolsó harmadában. Egy teljes magyar bibliotéka összegyűjtésének szándéka univerzális gyűjtőkörre szélesült, s túlsúlyra jutott a nyugati orientáció, ami a 18. századi európai vallásos és világi művelődést, tudományos fejlődést tükröző, illetve a felvilágosodás eszméit hordozó könyvek céltudatos gyűjtésére és olvasására irányult.

Ennek a tájékozódásnak is folyománya, hogy a régebbi magyar irodalom ismerője, a Zrínyi-hagyomány ébresztője és a Rákóczi-hagyomány ápolója nyugat-európai versformákkal kísérletezett. Metrikai és műfaji próbálkozásai európai minták, német, francia, olasz irodalmi ízlés követésére vallanak. Ilyenek korai rimes-időmértékes versei, anakreoni és német rokokó dalfordításai, Gellert és Metastasio átdolgozásai, Boileau felhasználására utaló versei, Fénelon *Télémaque*-jából átültetett négyes- és párosrímű tizenkettősei és hexameterjei. Modern műfaji kísérletéből, egy

honfoglalási eposz tervéből, amely a jezsuiták latin kezdeményei után magyarul íródott volna, csupán az előhang készült el. Könyvtára inspiratív csendjében született magános próbálkozásokon tűnött az író művelődéspolitikai szerepe.

A nemzeti művelődésért kifejtett erőfeszítése, Kazinczy's kortársai által elismert irodalmi tekintélye, a péceli barokk kastélyt s könyvtárát a hazai református kultúra, az irodalom és a tudomány központi intézményévé emelte. A racionalista gondolkodó személyes befolyása, a nemzeti gondolat és az európai eszmék iránti fogékonysága, az 1764-es pozsonyi országgyűlés után háttérbe húzódó egyéniségének szellemi vonzása, széleskörű levelezéséből áradó emberi varázsa, példamutató tevékeny élete kedvezően segítette elő a magyarországi református értelmiség felnövekedését. De a protestáns értelmiségi körökön túli hatása is jelentékeny, s az egyetemes magyar kultúra fejlődése szemszögekből is mérhető. Ehhez is hozzásegít Segesváry kezdeményező kutatásait összegező munkája. Az összehasonlító könyvtártörténeti tanulmányok bizonyára igazolni fogják a Ráday Könyvtárnak a szerző által joggal hangsúlyozott rendkívüli jelentőségét a 18. századi hazai művelődésben.

HOPP LAJOS

Piaristák Magyarországon 1642–1992. Rendtörténeti tanulmányok. Szerk. HOLL Béla. Bp. 1992. Magyar Piarista Tartományfőnökség. 350 p.

A Magyar Piarista Rend 1992-ben ünnepelte a rend magyarországi megtelepedésének 350. évfordulóját. Hasonló megemlékezésre és ünneplésre került sor 1942-ben a rendnek Magyarország területén 300 évvel előbb történt megjelenése tiszteletére. A két jubileum közt lefolyt évtizedekben a rendnek számtalan megpróbáltatást, veszteséget kellett kiállnia. Ezekről azonban az évforduló alkalmából megjelentetett tanulmánykötet nem beszél. A kötet bevezetőjét megíró tartományfőnök szavai szerint „minden nagyon friss még ahhoz, hogy történelmet lehessen írni róla.”

A napvilágot látott 10 tanulmány között található két nyomtatásban már régebben megjelent tanulmány Hegyi Ferenc: *Új adatok a tatari piarista kollégium XVIII. századi történetéhez*, Megyer József: *Piarista földrajz*; egy régebbi keletű, eddig publikálatlan rendkívül érdekes visszaemlékezés:

Révai József: *Emlékezés a szegedi talpascserkészetre (1933–1943)* és egy 1948-ban Kalazanci Szent József halála háromszázadik évfordulóján elhangzott beszéd: Balanyi György: *Kalazanci Szent József első magyar életírója*. A többi hat újabb keletű dolgozat, köztük Somogyvári Gyuláé: *Az utolsó ötven esztendő emlékkönyveinek, évkönyveinek és iskolai értesítőinek bibliográfiája*.

Témájuk tekintetében a tanulmányok változatos tárgykörből merítik anyagukat. Többen írnak a piarista rend történetéről tágabb és szűkebb (magyar) vonatkozásban. Az új nyugati kutatások eredményeit foglalja össze, Kalazanci Szent József útkeresését vagyis a rend születését mutatja be Tuba Iván. Megyer József piarista földrajza Magyarország valamint Európa és a többi kontinens országainak piarista rendházaiba vezet el bennünket. Művészettörténeti tanulmányában Szilárdy Zoltán *Kalazanci Szent József ikonográfiája metszetek tükrében* címmel, 41 képben mutatja be a Szentet portré típusú képekben, életéhez kapcsolódó jelenségekben, Mária megjelenését ábrázoló képekben, melyeknek több mint a fele a mai Magyarországon található.

Iskolatörténeti vonatkozásokban is gazdag az irodalmunk történetében is számontartást igénylő Tapolcsányi Gergely (1713–1773) portréja, melyet Balanyi György rajzolt meg. Ő írta meg Kalazanci első magyar életrajzát, melyet 1772-ben nyomtatásban is megjelentetett. Neves prédikátor, egyházjogász, iskolaszervező volt, aki a nemzeti tárgyak tanítására törekedett. A rend számos iskolájában megfordult. Tapolcsányi indította el Dugonics Andrászt írói pályáján, ő biztatta a nép száján élő hagyományok, dalok, szólások gyűjtésére. Iskoladrámát írt és adott elő.

Igen alapos iskolatörténeti munka Hegyi Ferencnek a Tata és Szent Zoltán iskoláinak keletkezéséről, működéséről, viszonyáról szóló tanulmánya. Szentcen Eszterházy Ferenc előbb (1763) létesített iskolát, mint Tatán. 1771-ig működött ott a *Collegium oeconomicum* Colbert szellemében. Tanították a könyvvitelt, építészetet, gazdaságtant, földtant, majd mikor a tűzvész miatt lehetetlenné vált az oktatás, az intézményt Tatára telepítették. Így alakult meg a *Studium Cameraticum*, mely 1780-ig képezte a folyószabályozások, földmérések, a pénz- és gazdasági ügyek szakembereit.

A tatari piarista iskola utolsó korszakáról (1810–1848) Körmendi Géza írt tanulmányt. Gyimesi Ist-

ván a 17. század második felének egyik legnépszerűbb alakjáról, a magyar regény megteremtőjéről, a drámaíróról, az etnográfus Dugonics Andrásról (1740–1818) nyújt merőben új képet *Dugonics András matematikai munkássága* című dolgozatában. Dugonics 34 éven át tanított matematikát az egyetemen. Előadásaihoz kapcsolódik, egyetemi előadásait tartalmazza a II. József nyelvrendelete előtt megjelentetett *Tudákosság könyvei* (1784), mely tartalmilag sem lebecsülendő, a magyar matematikai műnyelv megteremtéséhez pedig első rendű fontosságú. Ezt mutatja, hogy a matematikai irodalomba tőle került át pl. a gömb, gyök, henger, háromszög, sugár, húr, szelet, véges, végtelen, egyenlet, csonka stb. szavunk.

A történeti Magyarország területén 1642-ben elsőként létrejött piarista rendház és iskola az akkor lengyel kézen lévő Podolinban működött. Fennmaradt egy *Catalogus librorum* 1696-ból, mely 31 szakra bontva 1619 műről ad számot. A tulajdonosi bejegyzésekből Holl Béla 103-ról állapította meg, hogy azokat az első podolini piaristák szerezték be: *A podolini piaristák első könyvvásárlásai* (1646–1658).

A podolini rendházat a rendalapító Kalazantai Szent József tanítványa és munkatársa Onofrio Conti szervezte, első vezetője szintén Kalazantai neveltje és munkatársa Giovanni Domenico Franco (1596–1662) volt. A podolini kollégium kezdetől fogva papi és tanítói munkára készített fel, novíciusokat nevelt. Erre szolgáltak a bibliamagyarázó művek, lelki olvasmányok; az egyházatyák több 16. századi humanista kiadása, a hittani, hitvédelmi művek. Az iskolai oktató munkát segítették a retorikai, történeti könyvek. A tragédia-, komédia-, dialógus-szerzők között megtaláljuk Seneca tragédiáját, Plautust (egy 1568-as Zsámboki-féle bázeli kiadásban), Euripidészt görögül. (A podolini iskolai színjátszás emlékei csekély számban és később-ről ismeretesek az 1646–1658-as éveknél!)

A tudományos dolgozatok után nem feledkeztünk meg a kötetnek az eddigiektől mondanivalójában egészen elütő „élettanulmányról”, arról a visszaemlékezésről (riportról), melyet 50 esztendővel ezelőtt írt Révai József íróasztalának fiókja számára, lelkiismeretének könnyítésére. Odazárta, hogy ne terhelje vele mások lelkét. „Talán még ki is nyomathatnám, ha volna rá födözetem, és ha arra számíthatnék, hogy ezt a szomorú könyvet el is olvassák” — írja utolsó mondatában.

Visszaemlékezésében Révai azt beszéli el, hogyan próbálkozott a szegedi proletárgyerekek, utcaölykök, a meztelbasok, „talpasok” megszelídítésével, tanításával, emberré nevelésével a Horthy-rendszer 1933–1943 közti évtizedében. Hogyan szervezett cserkészmintára csapatokat a külvárosi gyerekekből, és próbálkozott gondoskodni életük megszépítéséről, táplálásukról, ruházatukról, nyári táborozásukról, évközi otthonokról, oktatásukról, nevelésükéről. Riportját a talpacscserkészlet tíz éves fordulóján vetette papírra. Utána még öt évig működött a Kalazantai-ideálokot megvalósítani akaró szándék a talpacscserkészlet keretében. 1948-ban a diktatúra vetett neki véget.

VARGA IMRE

Böröcz Enikő: Az Evangélikus Országos Könyvtár kéziratkatalógusa. 1850 előtti kéziratok. Bp. OSZK, 1993. 327 p.

Beszédes katalógus: nemcsak elmúlt századok egyháztörténetéről szól, de — a levéltárosok személyével kapcsolatban — az utóbbi félévszázadról is sokat sejtet.

Az Evangélikus Egyház „Egyetemes Levéltára” (régebbi elnevezés) a 18. század utolsó harmadában kezdett kialakulni, azután, hogy a Carolina Resolutio (III. Károly egyházügyi rendelete) négyre redukálta az egyházkerületek számát. A korábban a szuperintendenciákon őrzött iratokat kezdték egybegyűjteni a pozsonyi lyceumba, hogy őrzési helyük megszűnésével el ne kallódjanak. A 19. század elejére már annyira megsokasodik és erősödik a pesti evangélikus polgárság, hogy a mindinkább gyarapodó pozsonyi levéltárat az akkoriban épült pesti, Deák-téri iskolában helyezik el, ahol is „a honi protestantizmus történetét felderítő okmányok... a történelmi bűvárok számára őriztetnek” — amint a gyűjtés célját az akkori egyetemes felügyelő megfogalmazta.

Az 1819-ben hivatalosan is megalapított levéltár már kinevezett vezetőt is kapott Schedius Lajos személyében. Ekkor még magába foglalta a könyvtárt és a kéziratárat is. Utóbbival manapság is összetartozik, míg a könyvtártól 1957-ben megvált.

1819-től kezdve mind a hívek, mind a gyülekezetek igyekeztek minél több fontos dokumentumot a gyűjteménybe jutatni; és a minden viszontagság, császári üldözés ellenére egyházunk-

hoz hűséges főnemesi családok is (például: Podmaniczky, Prónay, Radvánszky, Vay, Zay stb.) több évszázadról hírt adó iratanyaggal gazdagították a levéltárat. Két adományozó különösen nevezetes.

Egyiküket „korai ökumenikusnak” is mondhatnánk, hiszen katolikus volt: Jankovics Miklós, a nevezetes régiséggyűjtő, aki a máig legértékesebb iratot, Luther Márton eredeti végrendeletét a levéltárnak ajándékozta. (Helmstedtben vette egy árverésen 40 aranyért.) 73 más, reformáció korabeli dokumentummal is megtoldotta az ajándékot.

A másik kimagasló ajándékozó Mária Dorotty, János nádor felesége, aki egyházát minden téren, szüntelenül, a legnagyobb áldozatkészséggel támogatta. A könyvtárnak 500 könyvet, a levéltárnak sok értékes kéziratot vásárolt. Utóbbiak között található Luther Mártonnak *A keresztény ember szabadságáról* írott műve, eredeti, sajátkezű kéziratban. Magának, Mária Dorottyának 41 levele is meglelhető a kéziratok között; ezeket Bauhofer Györgynek, az első budavári lelkésznek írta, akit ő választott ki erre a tisztségre, miután a budavári gyülekezetet megalapította.

A 19. század nyolcvanas éveiben készült el a levéltár használhatóságát biztosító, időrendi cédulakatalógus; a 20. század elején pedig Göbi Imre levéltáros rendezte a teljes anyagot, s készítette el azt az időrendi katalógust, melynek első két köteté meg is jelent (1912, 1915). Kéziratban megvan a Göbi-féle katalógusnak a 3. és 4. kötete is, valamint a teljes anyaghoz készült index.

A 16–17. századi dokumentumok között sok a vallási sérelmeket panaszoló folyamodvány. Jellemző a korszakok változására, hogy ezekre eleinte nem jött válasz a királyi hivatalokból, később jött ugyan, de elutasítás, halogatás, semmitmondás; míg végtére érdemleges intézkedésekre is sor került.

1908-ban a levéltár az Üllői útra költözött. Ez idő tájt az ország egyik legrendezettebb, legjobban föltárt, példamutató közgyűjteménye hírének örvendett. 1952-ben megint nagy irat-áramlás indult meg feléje, mert az egyházkerületek száma most már négyről kettőre csökkent, és — ez volt az egyház „nagy romlásának” ideje — ekkor tömegével szüntek meg egyesületek, iskolák, intézmények, hivatalok; valamennyi a levéltárba igyekezett juttatni a megőrzésre érdemes okmányokat.

E nehéz korszakban azonban a szerencsétlenségből is fakadt áldás a levéltár számára. A tuda-

mányos életből politikai okokból elüldözött jeles történettudós, *Mályusz Elemér* lett a levéltáros, és egyszemélyben a könyvtáros is (noha a könyvtár hamarosan elkülönítettett). Mályusz Elemér minden korábbi eredményt meghaladóan gyűjtő, megőrző és kutató helyé tette „menedékét”, és nemcsak a nagyobb vidéki, de a gyülekezeti levéltárakat is bekapcsolta vérkeringésébe. Zettermutó szenvedélyére valóban szükség volt az anyag szüntelen áramlása idején. Szerencsére vele együtt, segítő társaként még egy kiváló tudós töltötte itt „száműzetését”: *Sólyom Jenő* teológiai professzor, akit az állam 1958-tól eltiltott a tanítástól.

Segítség olykor állami intézményektől is jött: az Országos Levéltár restauráló műhelye ingyen vállalta a megnedvesedett papírok javítását; ugyancsak az Országos Levéltár vette mikrofilmre az összes egyházi anyakönyveket 1895-ig. Jól jött a segítség, hiszen a levéltár még a régi jobb időkben is a „templom egere” volt; hol fűtötték, hol nem, hol kapott a levéltáros tiszteletdíjat, hol nem, találoán nevezte magát Kanya Pál a 19. század közepén „a magyar protestantizmus napszámosának”. Az eklézsia mindig szegény volt, mégis gazdag, mert csodálatra késztetően sok megszállottja akadt ennek a rejtett, szerénységet és szorgalmat követelő, de nyilvános sikert nem adó levéltári munkának.

A levéltár iratanyagának kölcsönzése szigorúan tilos. Ezt a tilalmat mindig sikerült betartani, csupán a Luther végrendelettel tetek kivételt, mert azt a jubileumi esztendőben, kiállítási célra mindkét Németország egy-egy múzeuma (Berlin, Nürnberg) megkapta.

Böröcz Enikő hatalmas munkája a Göbi-féle katalógusra és Mályusz Elemér cédula-gyűjteményére épült, némely esetben át tudta venni anyagukat, de az néhol kiegészítésre, átdolgozásra szorult. Később is kerültek a gyűjteménybe kéziratok, és ilyen gyarapodásra a jövőben is lehet számítani. A kötet 1850-nel zárul, későbbi kéziratokat csak akkor ölel fel, ha az azokhoz tartozó előzmény 1850 előtti.

A kötetet névmutató zárja, a katalógus tétel-számaira utaló számokkal. Ezen a névmutatón is érdemes eltűnődni: mennyi, az evangélikus egyházban ma is előforduló névre bukkanunk! Pedig időközben az ország kicsi lett; háborúk, kitelepítések, üldözések, elhurcolások tizedelték a híveket, de a nagy nemzetségeket tömörítő evangélikus családokból — (pl. a ma is sokat emlegetett „gyer-

mekmentő” Szelehó Gábor lelkész ősei) – maradtak utódok, akik nemzedékről nemzedékre adták tovább hitük és áldozatkészségük hagyományát.

BOZÓKY ÉVA

LisztesLászló: Katona József-bibliográfia. Kecskemét, 1992.

Közhelynek számít a megállapítás, hogy a *Bánk bánnak*, illetve – valamivel tágabban fogalmazva – Katona Józsefnek könyvtárnyi szakirodalmava – Katona Józsefnek könyvtárnyi szakirodalmava. Ebből a hatalmas mennyiségből azonban az alapműveket kivéve igen kevés ismeretes a szélesebb szakmai közvélemény előtt. A most megjelent *Katona József-bibliográfia* e téren kínál segítséget, mikor összegyűjtve az érdeklődők kezébe adja a Katona-szakirodalom 2834 tételből álló jegyzékét. A szerkesztő (igen szerényen) az „idő és energia hiányára” hivatkozva írja, hogy nem foglalkozhatott a *Bánk bán* opera előadásaival és annak sajtóvisszhangjaival, hogy hézagos a külföldi szakirodalom, hogy erősen válogatva adja csak közre a Katona-kultuszhoz kapcsolódó rendezvények irodalmát, valamint nem dolgozta fel a Katona-ábrázolásokat. Mindez azonban részben nem is lehetett e bibliográfia feladata, részben pedig a jelzett hiányosság eltörpül a feltárt anyag nagysága mellett. Biztosak vagyunk benne, hogy ha lehet is további hiányosságokat találni (de hát mikor nem lehet egy teljességre törekvő gyűjtés esetén?), ez a bibliográfia használhatóságát nem csökkenti.

Az egyes tételek időrendi sorrendben, évenkénti bontásban következnek egymás után. Az éveken belül először a könyvek, a Katona műveit közlő és a róla szóló könyvek kerülnek sorra, majd a periodikumok közleményei. Az egyes tételek felépítése világos, áttekinthető, még ha nem követi is a könyvtári szabványokat. Sajnos, az anyag jellegéből következően elkerülhetetlen a tételek közötti átfedés (pl. folyóiratcikkek kötetbeli, akár többszöri újraközlése esetén), az egyezésekre azonban egyértelmű utalásrendszer figyelmeztet, megkímélve a kutatót a felesleges utánjárástól. A cikkek végén gyakran találunk annotációt, ezekben azonban nem tudunk felfedezni rendszert, jobbra esetleges, mi kerül megemlítésre és mi nem. Jó megoldásnak tűnik, hogy – ha lehetséges – a szerkesztő utalással kapcsolatot teremtsen egyik legjobb kritikai kiadásunk, a *Bánk bán* kritikai kiadás megfelelő helyével.

A bibliográfiát az elengedhetetlen mutató zárja, ami nélkül csak korlátozottan lenne használható a munka. Sajnos éppen ez a mutató a legkevésbé sikerült része a kötetnek. Egyetlen, összesített mutató készült, amely így egyszerre cím-, személynév- és tárgymutató. Legalább ezt a hármat külön kellett volna választani, ami már önmagában is nagy könnyebbséget jelentett volna a használónak, de elképzelhető lett volna még további bontás is, mert például nem valószínű, hogy aki a *Bánk bán* filológiájára kíváncsi, át akarná tekinteni az előadásokról és feldolgozásokról szóló tételek sorát is. Továbbá ugyancsak megkönnyítené a használatot, ha a mutatóban a tételek a jelenleginél jobban el lennének különítve, nem pedig hasábokba tördelve, folyamatosan sorjázódnának. Ezzel együtt is: a mutatóban megtalálható minden lényeges információ, csak talán többet kell utána keresgélni, mint az feltétlenül szükséges volna.

A *Katona József-bibliográfia* hasznos segédeszköz lesz az irodalom- és színháztörténeti kutatóknak egyaránt, de segítségül szolgál az elsősorban a *Bánk bán* irodalmában nem kutatási céllal eligazodni szándékozók számára is. A kötet a Katona József Megyei Könyvtár, a Katona József Társaság és a Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat kiadásában jelent meg.

DEBRECZENI ATTILA

Saktorová, Helena – Komorová, Klára – Petrenková, Emília – Agnet, Ján: Tlacé 16. storocia vo fondoch Slovenskej národnej knižnice Matice slovenskej. – Opera impressa saeculi XVI, quae in Bibliotheca nationali Slovaca societatis Matica slovenská Martini asservantur. Martin 1993. 462 p.

A régi nyomtatványokkal foglalkozó szakemberek érdeklődése az utóbbi évtizedekben az ősnymtatványokról egyre inkább a 16. századi kiadványok felé fordul. Érvényes ez a szlovák könyvtörténeti kutatásokra is, ahol a szlovákiai központi ősnymtatványkatalógus megjelenése után (Kotvan, Imrich: *Inkunábulý na Slovensku*. Martin 1979.) a 16. századi nyomtatványok regisztrálása és feldolgozása vált a soron következő fontos feladattá. Előzetes felmérések szerint a mai Szlovákia területén különböző közgyűjteményekben mintegy 27 000 olyan kiadvány található, amelyet a 16. században nyomtattak, s ennek csak el-

enyészően kis része került eddig katalógus formában publikálásra (pl. Kotvan, Imrich: *Slaviká XVI. storočia Univerzitej knižnice v Bratislave*. Bratislava, 1981. Smetana, Ján – Telgársky, Jozef: *Katalóg tlači 16. storočia v Čaplovičovej knižnici v Dolnom Kubine*. Martin, 1981.). Ezért üdvözljük örömmel azt a vállalkozást, amelynek célja egységes szempontok szerinti, komplex könyvtörténeti kutatáson alapuló 16. századi országos katalógus létrehozása, s amelynek első reprezentatív kötete látott most napvilágot. A feltárást és a publikálást a „Szlovák könyvkultúra története és szlovák retrospektív nemzeti bibliográfia” tudományos program keretében, a szlovák nemzeti könyvtár, a Matica slovenská módszertani irányításával gyűjteményenként végzik. Az összesített katalógust 15 kötetre tervezik. Az első most megjelenő kötet a turócszentmártoni Matica slovenská törzsszállománnyának 16. századi nyomtatványait írja le. A tervek szerint a 2–4. kötet tartalmazza majd azoknak a kolostori, egyházi és kastélykönyvtáraknak a 16. századi anyagát, amelyek az államosítással „történelmi gyűjtemények” néven a Matica állományába kerültek. Az 5. kötet Közép-Szlovákia egyéb intézményeinek, a 6. kötet a pozsonyi egyetemi könyvtár, a 7. kötet a pozsonyi Szlovák Tudományos Akadémia központi könyvtára, a 8. kötet egyéb pozsonyi könyvtárak, a 9. kötet Nyugat-Szlovákia intézményeinek, a 10. kötet az egykori késmárki lyceumi könyvtár, a 11. kötet a kassai állami tudományos könyvtár és más kassai könyvtárak, a 12. kötet az eperjesi állami tudományos könyvtár és más eperjesi könyvtárak, a 13. kötet a lőcsei könyvtárak, a 14. kötet Kelet-Szlovákia egyéb intézményeinek 16. századi állományát tárja majd fel. A 15. kötet egy összesített címmutatót tartalmaz majd a fenti 14 kötethez.

Kézbevéve a nagyalakú, impozáns kötetet, annak elején kiadós tanulmány olvasható szlovák, angol és német nyelven, amely a 16. századi történelmi és kulturális fejlődést tárgyalja a mai Szlovákia területén. Ismerteti a Matica slovenská könyvtárának rövid történetét, állományának gyarapodását, tematikus áttekintést nyújt a könyvtár 16. századi nyomtatványairól. A katalógus szerzői betűrendben 2009 május 21-én 2179 példányáról ad kimerítő tájékoztatást. A közös történelmi múltból adódóan a katalógus természetesen sok nyelvi, területi és szerzői hungarikumot tartalmaz. A nyelvi mutató 32 magyar nyelvű műről tesz említést, de nyilvánva-

lón több is lehet, hiszen például a szótárak nyelvek szerint nem szerepelnek a mutatóban (pl. 345, 346, 347. stb.) Mintegy 59 RMK II. és 59 RMK III. kategóriába tartozó kötetet találunk a katalógusban.

A tételek beosztása egységes és három részre tagolódik: bibliográfiai leírás, a példányok ismertetése, irodalmi hivatkozás. A bibliográfiai leírás nemzetközi mércével mérve is rendkívül igényes, részletes. Példamutató gondossággal betűhíven, a ligatúrák és abbreviaturák pontos jelölésével teljes terjedelemben közli a címlap szövegét. A címhez hasonlóan betűhíven, a könyvben található sorrendben idézi az impresszumot, gondosan keret zárójellel jelezve, ha az nem a címlapon szerepel. Ezután a könyv méretének és terjedelmének leírása következik, amely azonban némi gondot okoz. Jóllehet a könyv méretét – magasságát és szélességét – cm-ben is megadja, a formátumot nem a papírív összehajtogatásának alapján állapítja meg, hiszen egyaránt 8°-nek minősíti a 12 cm-es és például a 32 cm-es könyvet (8, 24, 85. stb.), 4°-nek a 18 és 44 cm-eset. (pl. 20, 166.). Ezzel eltér a nemzetközi gyakorlattól és adatai ellentmondanak a különböző, általa is idézett bibliográfiáknak, katalógusoknak (Knihopis, Adams, VD 16). A formátum megállapításánál észlelt bizonytalanság elsősorban a gyűjteményes kötetek esetében okoz problémát. A cm méretet – amelyből valamelyest lehet következtetni a formátumra is – csak a kolligatium első darabjánál adja meg, a többinél csak rétet jelöl. Tehát, ha tudni akarjuk a könyv méretét, akkor az első kolligatium leírásához kell lapozni. Ha ez azonban 17. századi nyomtatvány – tehát nem szerepel a katalógusban – a hozzá kötött kiadványok méretét egyáltalán nem tudjuk meg, hiszen a megadott rétnagyság nem ad megbízható tájékoztatást (pl. 33. tétel). Ugyancsak némi következetlenséget lehet látni a terjedelem leírásánál is. Füzetjelzést csak akkor közöl, ha a kötetnek nincs levél vagy lapszámozása. Csonka példányok esetében többnyire csak a meglévő levelek kollációját írja le, a teljes terjedelmet még irodalom alapján sem adja meg (pl. 21, 29, 202). Arra is van példa, hogy külön kollációban közli a meglévő füzeteket és külön a hiányzókat, az igazi gond azonban az, hogy nem tesz különbséget a füzet (pl. a⁶) és egyetlen levél (pl. a₆) jelölése között (pl. 929. tétel). Az egyébként rendkívül részletes bibliográfiai leírást a nyomtatvány grafikai kiállításának jellemzése teszi

még teljesebbé, amely kitér a könyv díszítőelemeire, annak technikájára, motívumaira. Az ilyen apró részletekre is kiterjedő feltárára alig van példa a 16. századi katalógusokban.

A katalógus tételeinek második része a példányok egyedi, beható ismertetése. Ide tartozik a kötések jellemzése, amely magába foglalja a történeti kötések stílusának, anyagának és díszítőelemeinek a leírását, a kötés datálása azonban sajnos hiányzik. Külön egységként szerepel az egyes példányokban található kézírásos possesssor-bejegyzések, ex-librisek, bélyegzők leírása, s ez könyvtártörténeti szempontból különösen kimagasló értéke a katalógusnak. Itt is hiányoljuk azonban, hogy a datálatlan bejegyzések korát az íráskép alapján a szerző nem kötötte legalább évszázadhoz.

A tételleírást bibliográfiai hivatkozás zárja. Racionális gazdaságossággal mindenhol csak egyetlen forrást idéz, sajnálatos viszont, hogy nem következetesen használja a korszerű irodalmat. Több esetben a semmi információs többletet nem nyújtó, kétszáz éves Panzer-féle bibliográfiára hivatkozik, pedig a tétel megtalálható – az egyébként általa is gyakran idézett – Adams katalógusában vagy a VD 16-ban. (pl. 56, 132, 451. stb.) A hagenai, strassburgi vagy Luther-kiadványoknál sem fordul minden esetben Benzing alapvető bibliográfiáihoz. (pl. 1212, 1784, 1221. stb.)

A katalógusban közölt óriási adattömeg többsikű feltárását a csaknem száz oldal terjedelmű hétféle mutató biztosítja. Ezek a következők: névmutató a címlapon található további szerzőkről, a nyomdászok és kiadók mutatója, az egykori tulajdonosok mutatója, időrendi mutató, nyelvi mutató, személynévmutató a könyvben található bevezetőkről és ajánlásokról, végül az anonym művek mutatója. Ezek közül különösen a nyomdahelyek és kiadók mutatója hangsúlyos, amelyben nemcsak a köteten belüli tételszámra történik utalás, hanem rövidített címléírás is szerepel. A nyomdászokat és kiadókat betűrendben sorolja fel, kiadványaikról időrendben ad áttekintést. A kiadásban szerepet vállaló társra is többnyire felhívja a figyelmet, néhány pontatlanság azonban sajnálatosan becsúszott (pl. 184. tétel: nem Arnold Birckmannról, hanem örököséről van szó, és nem szerepel a mutatóban a társ, Amatus Tavernerius neve; 1371. tétel: hiányzik Johannes Paep budai kiadó neve; 1596. tétel: elmaradt a mutatóban Lucas

Alantsee neve, stb.). Minthogy a kiadványokat egyszer a nyomdász, máskor a kiadó neve alatt sorolja fel, a gondos utalozás ellenére sem lesz teljes róluk a kép. Az is előfordul, hogy bizonyos kiadók csak utaló szinten szerepelnek a mutatóban (pl. Venetia alatt Jacobus Schaller, Urban Kaym, Johannes Paep budai kiadók).

Kultúrtörténeti szempontból ugyancsak rendkívül fontos és érdekes az egykori könyvtulajdonosok mutatója. A sok száz személy, intézmény és helység nevét tartalmazó jegyzék valóságos kincseshánya a történelmi Magyarország könyvtörténetével foglalkozók számára. Megtaláljuk itt Oláh Miklós, Henckel János, I. Rákóczi Ferenc, Bethlen Gábor nevét, de ide került Thurzó György, Mossóczy Zakariás, Nicasius Ellebodius könyvtárának egy része is. A mai Magyarország területéről is sok könyv eljutott a Maticába, például Sopronból, Gyöngyösről, Pannonhalmáról.

Végül szólunk kell a kötet reprezentatív nyomdai kiállításáról is. A jó papíron, szép betűkkel, izléses szedéssel és díszítéssel megjelentetett könyv külleme is rendkívül vonzó.

A fenti ismertetés során néhány módszertani észrevételt tettünk, nem annyira kritizáló szándékkal, mint inkább az elgondolkoztatás céljából, esetleg megvitatásra ajánlva a további kötetek szerkesztésénél. Mindent összefoglalva ugyanis nagy elismeréssel és köszönettel tartozunk az összeállítóknak a szlovák 16. századi országos katalógus első kötetének megjelenéséért. A szakemberek széles köre forgathatja nagy haszonnal Magyarországon is, hiszen a könyvkultúra sok részletére derít fényt a mai két ország közös múltjából. A katalógus ugyanakkor nemzetközileg is értékes hozzájárulás a 16. századi nyomtatványok áttekintésére irányuló általános törekvéshez. Ilyen nagyságrendű állománynak a példányok egyedi sajátosságait ilyen mélységig figyelembe vevő feltárása és kötetben való publikálása eddig szinte egyedülálló a Kárpát-medence országában. Őszintén kívánjuk, hogy a további kötetek is mielőbb napvilágot lássanak.

VELENCZEI KATALIN

Viliam Čičaj: Bányavárosi könyvkultúra a XVI–XVIII. században (Besztercebánya, Körmöcbánya, Selmechbánya). (Ford.: AWTA-LA Zsuzsa. Szerk.: CSÁSZTVAY Tünde, MONOK

István). Szeged, 1993. (Olvasmánytörténeti dolgozatok IV. Szerk.: MONOK István). 142 p.

Viliam Čičaj magyar fordításban most megjelent munkája szerepel ugyan abban a felsorolásban, amelyet Szelestei N. László e folyóirat 1993. 2. számában a szegedi „Keserű-iskola” tevékenységének összefoglaló értékelése után a kutatócsoport eddig megjelent, valamint előkészületben lévő köteteiről közreadott, a szlovák kutató olvasmánytörténeti kutatási eredményeire azonban célszerű önálló ismertetésben is felhívni a figyelmet. Könyve ugyanis olyan forrásanyagról nyújt áttekintést, amely jelentősen hozzájárul a Kárpát-medencében élő népek 16–18. századi könyvkultúrájának megismeréséhez és szociológiai szempontból is értékes adalékokat közöl.

Monok István a kötet előszavában utal a mű magyar fordításának szerkesztésekor felmerült problémákra és indokolja, hogy a szerző szövegén mit miért, vagy miért nem változtatott. Maga a mű – elsősorban végrendeletek és hagyatéki könyvjegyzékek alapján – három bányaváros magánkönyvtárait elemzi sokoldalúan, századok szerinti tagolásban.

A gyűjtemények nagyság szerinti áttekintéséből kitűnik, hogy a 16. században Selmecebányán volt a legtöbb és egyben a legnagyobb állományú magánkönyvtár. Ugyanebből a századból Besztercebányáról 4, Kőrmöcbányáról 9 gyűjteményt sikerült a szerzőnek felkutatnia. Változott ez az arány a 17. században. E korszakból ugyanis Besztercebányáról 150, Selmecebányáról 71, Kőrmöcbányáról pedig 29 magángyűjtemény állománya alapján történhetett az elemzés.

A könyvtulajdonosok között itt is szép számmal szerepelnek a hagyományos értelmiségiek (papok, tanárok, városi közigazgatási alkalmazottak), de már többségben vannak a bányavárosok speciális értelmiségi rétegének a képviselői: a bányász kamarai alkalmazottak, bányászati kitermelők; a 17. század második felétől kezdve pedig egyre több kereskedő, iparos-kézműves is kisebb-nagyobb könyvgyűjteménnyel rendelkezett.

Kitűnően tájékoztat a könyvtulajdonosok szociológiai megoszlásáról és gyűjteményeik nagyságáról a 36–49. lapon közölt I. számú táblázat. Ez ugyanis az 1536–1755 közötti időszakból kronológiai rendben sorolja fel előbb a selmecebányai, majd a kőrmöcbányai és besztercebányai könyvbirtokosok nevét, foglalkozását, könyveik és kö-

teteik számát, valamint a gyűjteményeik nyelvi és tematikus összetételét. Besztercebányával kapcsolatban a szerző külön is felhívja a figyelmet arra, hogy a 17. században milyen sok kézműves birtokolt legalább egy-két kötetet. Felsorolásában szerepel 6 mészáros, 4 aranyműves és lakatos, 3 szabó és pék, 2 trombitás, készészítő, üveges, kovács, szűcs, cipész, továbbá asztalos, cinező, festő, fűrdömester, gombkötő, kádár, orgonakészítő, puskakészítő, szíjgyártó és tímár. Johann Rettlich kovács például a 18. század első felében 101 könyvet mondhatott magáénak.

Hogy nemcsak Besztercebányán, hanem környékén is hasonló volt a helyzet, azt meggyőzően tanúsítja a szegedi kutatócsoport kiadásában megjelent *Könyvtártörténeti Füzetek* IV. kötete (Szeged, 1985), amely több mint 20 besztercei iparos, kézműves könyveiről nyújt tematikus áttekintést. Fontosak a Viliam Čičaj által most közölt adatok azért is, mert az alföldi és a dunántúli városok közül hasonló társadalmi rétegek ilyen nagy számú magángyűjteményéről szinte csak Sopronból maradtak fenn hiteles adatok.

A kötet következő két fejezete a magángyűjtemények nyelvi összetételéről és a könyvek beszerzési módjáról nyújt összefoglaló áttekintést. A három tárgyalt város lakosainak eltérő műveltségi szintjét is jelzi, hogy Selmecebányán és Besztercebányán a latin könyvek több, mint 50%-ban, a német nyelvű művek pedig kb. 33–35%-ban szerepelnek a gyűjteményekben. Kőrmöcbányán az arány csaknem fordított. Mindhárom városban a legtöbb könyv külföldről került a tulajdonosokhoz.

A hazai kisebb gyűjteményekhez hasonlóan a bányavárosi szerényebb magángyűjteményekben is a vallási és a homiletikai művek igen magas arányszámot képviselnek. A tudományos munkák között a történeti, földrajzi, jogi és természettudományi könyvek dominálnak. Selmecebányán és Kőrmöcbányán a bányászat korszerű szinten tartásában érdekeltek érthetően beszerezték a külföldi bányászati szakkönyveket. Sokkal kevesebb bányászatra vonatkozó kötet szerepel viszont az inkább kereskedelemmel és kézműiparral foglalkozó besztercebányai polgárok jegyzékeiben.

A könyv utolsó fejezete összefoglalóan nyújt áttekintést arról, hogy milyen fontos szerepet töltött be a könyv a bányavárosi polgárok életében. E területen régóta kialakult, eléggé fejlett iskolaszisztem biztosította az alapvető, majd a külföldi

egyetemrejutáshoz szükséges ismeretek elsajátítását és számos intézményi könyvtár a további művelődési lehetőségeket. Ez utóbbi könyvtárak – többnyire speciális – állományánál azonban jobban tájékozotnak a lakosok olvasmányigényeiről azok a tudományos és világi művek, amelyek fennmaradt könyvjegyzékeikben szerepelnek.

E rövid áttekintésből is megállapítható, hogy Viliam Čičaj munkája hasznos ismereteket közvetít a magyar művelődés- és olvasmánytörténeti kutatás számára is. A nagy mennyiségű végrendelet és hagyatéki könyvjegyzék felkutatásáért és sokoldalú elemzéséért köszönet illeti a szerzőt. Hasonlóképpen mindazokat, akik a mű magyar nyelvű kiadásában közreműködtek. Érdemes és igen hasznos lenne legalább a jelentősebb magángyűjtők könyvjegyzékeinek a szövegét is kiadni. E forrásanyag alapján ugyanis a cím szerint is ismert művek is tájékozathatnának, hogy milyen gyorsan jutottak el e városokba az új szellemi áramlatok és tudományos munkák, továbbá, hogy ki milyen könyveket szerzett be magának hitéleti, általános művelődési, szakmai tájékozódási, vagy szórakozási célokból.

SOLTÉSZ ZOLTÁNNÉ

Graff, Theodor: Bibliographia Widmanstadiana. Die Druckwerke der Grazer Offizin Widmanstetter 1586–1805. Graz, 1993. Steiermärkische Landesbibliothek. 734 p. – 30 cm.

A Magyarországgal határos területeken már közvetlenül Mohácsot követően készültek külföldön hazánk számára könyvek: az első magyar nyelvűek Krakóban (1527-től) és Bécsben (1536-tól). A lengyel főváros jelentősége e téren hamarosan háttérbe szorult, ezzel szemben a császárvárosé évszázadokon át fontos nyomdahely maradt számunkra. A Habsburgok örökös tartományai közül a hazánkkal szomszédos Krajna (Szlovénia) és Stájerország (Steiermark) fővárosában Laibachban (Ljubljana) és Grazban alakultak nyomdák a 16. század harmadik negyedében. Az ottani, akkor protestáns rendek támogatásával Joannes Manlius 1575-től 1580-ig dolgozott a mai szlovéniai fővárosban, de ekkor az ott mindinkább fokozódó ellenreformáció elől Magyarországra kényszerült áttelepülni, és itt magát a protestáns főurak védelme alá helyezni. Grazban 1559-től ugyancsak pro-

testáns nyomdászok tevékenykedtek: 1559–1562 Alexander Leopold, 1562–1575 Andreas Franck, 1563–1578 Zacharias Bartsch, 1579–1599 Hans Schmidt (= Joannes Faber).

A stájer fővárosban Károly főherceg 1585-ben egyetemet alapított, amelyet a jezsuitákra bízott. Ez lett azutáni itteni ellenreformáció fellegvára. Felismerve a nyomtatás nagy jelentőségét, az egyetem részére megbízhatóan katolikus nyomdászt is biztosított a Münchenből hazahívott szakember, Georg Widmanstetter személyében. Protestáns ellenlábasa, Hans Schmidt 1599-től már nem tevékenykedett, így Widmanstetter, ill. utódai ettől kezdve egészen II. József uralkodásának elejéig (1781) Graz egyetlen nyomdásza voltak. Műhelyüknek termékeiről állítottak össze bibliográfiát Theodor Graff, a helyi Landesbibliothek most nyugalomba vonult vezetője. A több mint két évszázadból nem kevesebb, mint 2764 különböző nyomdaterméket regisztrál ez a hatalmas és szép kivitelű összeállítás. Közöttük Magyarország számára fontos és érdekes kiadványok egész sora található. Különösen a 16. század végén és a 17. század elején látott e műhelyben több hazai szerző tollából származó kiadvány is napvilágot. Az ellenreformáció itteni tevékenységébe több hazánk fia is bekapcsolódott (pl. Forró György). Közülük kiemelkedett Pázmány Péter, akinek itteni, 1597–1600 közötti, oktatói tevékenységének nyomát több, nyomtatásban közreadott vizsgatétel is megőrizte (vö. *Magyar Könyvszemle* 1978. 187–192.). De Pázmány Grazból történt távozását követően több magyar nyelvű könyvét is Widmanstetter műhelyében készítette (RMNy 933, 945, 961, 980.), amíg csak Forgách Ferenc érsek 1610-ben nem rendeztette a pozsonyi nyomdát. Itt jegyezhető meg, hogy Graff bibliográfiájába nem került bele ezek sorából az utolsó, mert az közérthető impresszum helyett csupán a „G. S. P. G. V. T. A.” betűket hordozza a címlap alján, ami a „Graecii Styriae Per Georgium Widmanstedium Typographum Anno” szavak rövidítése (RMNy 980).

Már az eddigiek is jól megvilágítják, hogy magyar szempontból milyen jelentős a grazi Widmanstetter-féle nyomda tevékenysége. Graff bibliográfiája az eddig ismerteken kívül egész sor további kiadványt is feltár, amelyek hazai szerzők munkáit tartalmazzák: 18, 50, 51, 65, 122, 187, 201, 204, 205 stb. számúak. Igazi kincsébánya tehát ez a kötet a RMK III. további kiegészítéséhez.

Külön figyelmet érdemel Graff bibliográfiájának módszertani megoldása. A szerző hallatlan szerénységgel saját szövegezésben gyakorlatilag szinte semmit sem közöl, még címléírást sem! Ezzel szemben az ismertetésre kerülő nyomtatványokra vonatkozó minden lényeges adatot közread. Az egymást időrendben követő tételek a sorszám mellett feltüntetik a kiadvány méretét mm-ben, terjedelmét, lelőhelyét (jelzettel együtt), valamint a legfontosabb szakirodalmi hivatkozásokat. Mindezzel valamennyi tételnél a címlap reprodukciója alatt olvasható, ahol az esetleges függelék rövid megjelölése, a rézmetszetek száma és vésőik neve, valamint szükség szerint további fontos kiegészítő adatok találhatók.

Miután minden kiadvány ismertetése konkrét példányra támaszkodik – mindenek előtt a címlap már említett reprodukciójával – a bibliográfia rendkívül megbízható. Nyoma sincs a sok más hasonló összeállításban nem ritkán fellelhető ún. bibliográfiai fantomoknak, amelyek a szakirodalomban valaki által a múltban elkövetett hibának kritikátlan átvételéből származnak.

Az időrendi felépítés igen megfelelő az ilyen nyomdai bibliográfia esetében, hiszen ennek alapján jól nyomon lehet követni a műhely életét. A címlapok fényképei ezt különösen segítik. Az évszám nélküli közreadott művek az időrend végén állnak, számuk 148, vagyis alig több mint öt százalék. Ezt követi a lelőhelyek, a szakirodalom, a személynévek, a helynévek és a szakok jegyzéke. A hiányzó címléírást hivatottak ezek a mutatók pótolni: az esetek túlnyomó többségében eredménnyel. A helynév és a szakmutató zömében még jóval túl is mutat a címléírások szokásos adatain, így igen értékes többlet-tájékoztatót biztosít. A kötet használójában felmerülhet a gondolat, hogy vajon nem lett volna hasznos e kiváló bibliográfiához hasznos címmutatót is összeállítani. Ennek segítségével a szerző nevét fel nem tüntető munkák felett is lehetett volna bizonyos fokú áttekintést nyerni. Közülük nem egy magyar személy akad: pl. egyedül Hevesi Gáborról legalább négy is: 752. sz. = RMK III. 3287, – 758. sz. = RMK III. 3347, – 761. sz. = RMK III. 3345, – 764. sz. = RMK III. 3346.

A címlapok olvasása és a nagy hozzáértéssel összeállított mutatók átnézése alapján seregnyi további magyar vonatkozásra lehet akadni Graff elsőrangú bibliográfiájában. Közreadása igen jelentős segítség a régi grazi nyomtatványok közötti tá-

jékozódásban. Módszertani szempontból is több hasznos tanulságot lehet levonni a régi nyomtatványok elemző feltárásához. A kötet megjelenését őszinte örömmel üdvözlöi tehát mindenki, aki Graz közvetlen és távolabbi környékének 16–18. századi történetével bármely szempontból is foglalkozik.

BORSA GEDEON

Friedhilde Krause – Rolf Volkmann: Max Joseph Husung. Porträt eines bedeutenden Einbandforschers und Bibliophilen. Hannover, 1993. (Kleine historische Reihe Band 5 der Zeitschrift Laurentius – Von Menschen, Büchern und Bibliotheken. Kiad. Raimund Dehmlow.)

Egy tragikus sorsú német tudós életútját és tudományos munkásságát ismerteti ez a 80 lapos kiadvány, amellyel a szerzők nyilvánvalóan elégtételt is kívántak szolgáltatni Max Joseph Husungnak. Annak a tudósnak, aki a magyar nyomdászattörténet számára fontos adatokat tárt fel a kolozsvári Hoffgreff-Heltai nyomda első illusztrátoráról, Jacob Lucius Transylvanusról. Husung hívta fel ugyanis a figyelmet arra a Gutenberg-Jahrbuch 1940. és 1941. kötetében, hogy Jakob Lucius Helmstedtben rendszeresen foglalkozott könyvdíszek kliséiről történő sokszorosításával. Ő közölte az erre vonatkozó hiteles dokumentumot is: azt a szerződést, amelyet 1588-ban Bogislaw pommerániai herceg kötött Luciuszal. E szerződésből egyértelműen kitűnik, hogy Lucius a barthi *Biblia* kiadásához nem dúcok, hanem klisék szállítására kötelezte magát. A korai kolozsvári könyvdíszek feldolgozása óta tudjuk azonban azt is, hogy Lucius nemcsak 1588-ban, hanem már 1560 előtt foglalkozott könyvdíszek kliséiről történő sokszorosításával. A kisméretű kolozsvári iniciálékat ugyanis 1560-tól kezdve számos külföldi nyomdában teljesen azonos formában használták. Husung említett két publikációjából azonban más következtetések is adódtak a nyomdászattörténet kutatói számára. Nyilvánvalóvá vált ugyanis, hogy már a 16. századi és még inkább a későbbi iniciálék és záródíszek jelentős része nem tekinthető az egyes nyomdák sajátos könyvdíszének s következésképpen nem vehető figyelembe az impresszum nélküli nyomtatványok nyomdájának meghatározásakor.

A Husungról most megjelent *Porträt* első fejezete – valamint 19 fénykép, illetve dokumentum-másolat – a neves kötetéstörténeti kutató életével

és tudományos munkásságával ismerteti meg az olvasót. 1882. november 16-án Zerbstben született. Helmstedti gimnáziumi évei után 1905–1912 között a münsteri, berlini és a greifswaldi egyetemen klasszika-filológia és történelem szakon végzett tanulmányait. 1914. augusztus 20-tól a göttingeni, 1915. április 1-től a münsteri Egyetemi Könyvtárban, 1922. április 1-től a berlini Preußische Staatsbibliothekben dolgozott. Ez utóbbi szolgálati helyén előbb az ősnymtatványok világkatalógusa, a *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* szerkesztőségének munkatársa, majd 1927-től annak vezetője volt. 1933 szeptemberében politikai okokból állásából elbocsátották, mint a nemzeti mozgalom ellenségét, aki egy alkalommal úgy nyilatkozott, hogy a Reichstagot nem a kommunisták, hanem mások gyújtották fel.

A Preußische Staatsbibliothek akkori főigazgatója, Hugo Andres Krüss tudatában volt annak, hogy intézménye és a GW szerkesztősége Husung elbocsátásával egy külföldön is elismert ősnymtatvány- és kötetstörténeti kutatót veszít el. Közben is járt büntetése enyhítése érdekében, de kezdeményezése nem járt sikerrel. 1942 júliusában pedig ahhoz kérte a minisztérium jóváhagyását, hogy Husung részt vehessen Fritz Milkau *Handbuch der Bibliothekswissenschaft* című alapvető műve átdolgozásában a második, bővített kiadás számára. Ez a kérése is hiábavalónak bizonyult. Husung 1944-ben meghalt. Az említett *Handbuch* új kiadása pedig csak 1952-ben került a közönség elé. Ebben megjelent ugyan Husung neve alatt a *Handbuch* első kiadásában *Geschichte des Bucheinbandes* címmel publikált tanulmánya, de nem az ő, hanem Friedrich Adolf Schmidt-Künsemüller átdolgozásában.

A tanulmány Husung életútjának ismertetése során számos olyan nyilatkozatot közöl, amely egyértelműen tanúsítja, hogy Husung tudományos felkészültségét és eredményeit egykori felettesei felismerték és méltányolták. Elbocsátása után életkörülményei és publikációs lehetőségei alapvetően megváltoztak. Helmstedtbe visszavonulva is folytatta tudományos kutatásait, de eredményei publikálását több rangos szakfolyóirat – köztük a *Zentralblatt für Bibliothekswesen* – sem vállalta. Így 1933 után írt 72 munkájának több mint a fele a *Sankt Wiborada* című, könyvbarátok számára kiadott évkönyvben jelent meg. A *Gutenberg-*

Jahrbuch és az *Archiv für Buchbinderei* azonban továbbra is közölte tanulmányait, cikkeit.

A továbbiakban a tanulmány Husung főbb kutatási témáit ismerteti, kiemelve kötetstörténeti munkáinak, valamint a Helmstedt városára, egyetemére és tudósaira vonatkozó tanulmányainak jelentőségét. A kiadvány 27–49. lapig terjedő fejezete Husung műveinek bibliográfiáját, összesen 188 publikációját közli. Mivel korai és elbocsátása utáni munkái közül sok Magyarországon kevésbé ismert folyóiratban jelent meg, a bibliográfia kitűnő segítséget nyújt a könyvtörténet és művelődéstörténet hazai kutatói számára.

Az utóbbi években két rangos lexikon – a *Lexikon deutscher wissenschaftlicher Bibliothekare 1925–1980*. Frankfurt a/M., 1985., valamint a *Lexikon des gesamten Buchwesens*. 2. Aufl. Bd. 3. Stuttgart, 1991. – közölt összefoglaló értékelést Husung munkásságáról. Életéről és sokoldalú könyvtörténeti kutatásairól és eredményeiről azonban e kötetben jelent meg az első részletes tájékoztatás. Köszönet illeti ezért a berlini és helmstedti szerzőket, akik e két városban a rá vonatkozó dokumentumokat felkutatták, műveinek bibliográfiájával pedig számos, külföldön kevésbé ismert tanulmányára hívták fel a figyelmet.

SOLTÉSZ ZOLTÁNNÉ

Vekene, Emil van der: *Bibliographie der Jahre 1961–1992*. Hürtgewald 1993. 122. l.

A kiadvány a neves luxemburgi bibliográfus, Emil van der Vekene hatvanadik születésnapja alkalmával foglalja össze életútját és tudományos teljesítményét. A 215 tételes bibliográfia tükrében mutatja be önálló kiadványait, cikkeit, beszámolóit, ismertetéseit és előadásait. Eredményekben gazdag életút bontakozik ki e jegyzékből. A szerző nem ismeretlen a *Magyar Könyvszemle* olvasói előtt, hiszen egyik jelentős kiadványának, a luxemburgi nemzeti könyvtár ősnymtatványai katalógusának bemutatására korábban e folyóirat hasábjain került sor (1974. 206–207.). Már ott hivatkozás történt Veken több, korábban napvilágot látott és nemzetközileg is jelentős kiadványára. Azóta ezek sora továbbiakkal bővült. Teljes felsorolásuk helyett csak a legjelentősebb monográfiák kiemelésére kell szorítkozni: *Caspar Hochfeder, ein europäischer Drucker des 15. und 16. Jahrhun-*

derts. (Baden-Baden, 1974. 323. l.), *Les cartes géographiques du Duché de Luxembourg, éditées aux XVIe, XVIIe et XVIIIe siècles.* (Luxemburg, 1975. XVI, 301 l. — 2. jav. kiad.: 1980. XX, 391 l.), *Les plans de la ville et forteresse de Luxembourg, édités de 1581 à 1867.* (Luxemburg, 1976. XX, 251 l.), *Bibliotheca historiae Sanctae Inquisitionis. I–III.* (Vaduz, 1982–92.), *Bernhard von Luxemburg, um 1460–1535.* (Hürtgenwald, 1985. 61. l.), *L'ex libris luxembourgeois.* (Niederanven, 1986. 207 l.) stb.

Nem kerülhetek bele a fenti, szűkített felsorolásba azok az igen értékes, nagy szakértelmet tükröző és nem egyszer igen terjedelmes kiállítási katalógusok, amelyeket a neves luxemburgi szakember írt. Ez a műfaj különösen értékelendő, mert számos gondosan megrendezett, pompás kiállítás megörökítése — sajnálatos módon különösen hazánkban — elmarad, így szinte minden maradandó

émlék nélkül csupán káprázatos tűzijáték módjára nem hagy nyomot az utókor számára. A most ismertetésre kerülő és bibliofil igényességgel előállított kiadványban olvasható még Vekene 1977-ben tartott egyik előadásának szövege *Bibliophilie und Bibliographia* címmel, amely időszerűségéből a mai napig semmit sem veszített.

Jól érzékelhető már egyedül a fenti címjegyzék alapján is, hogy Vekene, mint a luxemburgi nemzeti könyvtár régi és ritka kiadványainak gondozója, egyrészt szülőföldje múltjával kapcsolatos témák szakszerű bibliográfiai feldolgozásával, másrészt nemzetközi témák hasonló jellegű gondozásával vívott ki magának általános és széleskörű elismerést. Luxemburg területére nézve ugyan kis ország, de nagy bibliográfusa van!

BORSA GEDEON

A kiadásért felel az Argumentum Kiadó igazgatója
Szedte az Argumentum Kft.
Megjelent 11,2 A/5 ív terjedelemben
HU ISSN 0025-0171
Nyomta az Argumentum Kiadó nyomdaüzeme
Felelős vezető: Marinescu Miklós
Számítógépes szerkesztés: Köves Gabriella

TARTALOM

<i>Erdő Péter</i> : A középkori oficiális bíráskodás írott emlékei Lengyelországban és Magyarországon	117
<i>Knapp Éva</i> : Gilgengart. Egy német nyelvű imádságoskönyv a 16. század elejéről	130
<i>V. Ecsedy Judit</i> : Cirill betűs könyvnyomtatás a 17. századi Erdélyben	155
<i>Schramm, Peter Hans</i> : Elektronische Datenverarbeitung und das alte Buch	177

KÖZLEMÉNYEK

<i>Balogh, Tamás</i> : Das „Horologium sapientiae” als „allegoria in factis”	184
<i>Borsa Gedeon</i> : Magyarország számára nyomott naptárak a Mohács előtti évekből	187
<i>Szelestei N. László</i> : Művelődéstörténeti források a Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár Kézirat-tárában	193
<i>Haiman György</i> : Régi magyar könyvek kettős, áttördelt kiadásai	198
<i>Sebestyén Mihály</i> : Maksai Öse Péter – gyulafehérvári rektor	203
<i>Kókay György</i> : A „Fanni hagyományai” forrásaihoz	207
<i>Enyedi Sándor</i> : Bethlen Imre levelei Aranka Györgyhez	209
<i>Gyenes Imre</i> : A kormány befolyása a politikai sajtóra Zalaegerszegen az 1930-as években	216

FIGYELŐ

<i>Kókay György</i> : V. Windisch Éva (1926–1993)	222
<i>Németh S. Katalin</i> : Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve	223
<i>Bogoly József Ágoston</i> : Az „MTA Könyvtárának Közleményei” újabb köteteiről	225
<i>Szilágyi Imre</i> : A szlovén iskolamúzeum évkönyvei	228

SZEMLE

Segesváry Viktor: A Ráday Könyvtár 18. századi története. Bp. 1992. (<i>Hopp Lajos</i>)	230
Piaristák Magyarországon 1642–1992. Szerk. Holl Béla Bp. 1992. (<i>Varga Imre</i>)	232
Az Evangélikus Országos Könyvtár kéziratkatalógusa Bp. 1993. (<i>Bozóky Éva</i>)	233
Lisztes László: Katona József bibliográfia. Kecskemét, 1992. (<i>Debreczeni Attila</i>)	235
Saktorová, H. – Komorová, K. – Petranková, E. – Agnet, Ján: Tlance 16. storocia vo fondoch Slovenskej narodnej kiniznice Matice Slovenskej. Martin, 1993. (<i>Velencei Katalin</i>)	235
Viliam Čičaj: Bányavárosi könyvkultúra a 16–18. században. Szeged, 1993. (<i>Soltész Zoltánné</i>) .	237
Graff, Theodor: Bibliographie Widmanstadiana. Graz, 1993. (<i>Borsa Gedeon</i>)	239
Friedhilde Krause Rolf Volkmann: Max Josef Husung. Hannover, 1993. (<i>Soltész Zoltánné</i>) ...	240
Vekene, Emil van: Bibliographie der Jahre 1961–1992. Hürtgewald, 1993. (<i>Borsa Gedeon</i>) ...	241

SOMMAIRE

<i>Erdő, Péter</i> : Les monuments écrits de la juridiction officielle en Pologne et en Hongrie	117
<i>Knapp, Éva</i> : Gilgengart. Un livre d'heures de langue allemande du début du XVI ^e siècle	130
<i>V. Ecsedy, Judit</i> : L'imprimerie cyrillique en Transylvanie au XVII ^e siècle	155
<i>Schramm, Peter Hans</i> : Elektronische Datenverarbeitung und das alte Buch	177

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>Balogh, Tamás</i> : Das „Horologium sapientiae” als „allegoria in factis”	184
<i>Borsa, Gedeon</i> : Calendriers imprimés pour la Hongrie aux années d'avant Mohács	187
<i>Szelestei, N. László</i> : Quelques sources de l'histoire de la civilisation dans le département des manuscrits de la Bibliothèque de la Cathédrale de Kalocsa	193
<i>Haiman, György</i> : Les éditions doubles, mises en pages de nouveau, de quelques livres hongrois anciens	198
<i>Sebestyén, Mihály</i> : Péter Maksai Öse – recteur de Gyulafehérvár	203
<i>Kókay, György</i> : Kármán, Fanni et l'Allgemeine Literatur Zeitung	207
<i>Enyedí, Sándor</i> : Les lettres d'Imre Bethlen à György Aranka	209
<i>Gyenes, Imre</i> : L'influence du gouvernement sur la presse politique à Zalaegerszeg aux années 1930	216

CRONIQUE

<i>Kókay, György</i> : Éva V. Windisch (1926–1993)	222
<i>Németh, S. Katalin</i> : L'Annuaire de la Bibliothèque Nationale Széchényi. 1989–1985. Bp. 1992.	223
<i>Bogoly, József Ágoston</i> : Les nouvelles publications de la Bibliothèque de l'Académie Hongroise des Sciences	225
<i>Szilágyi, Imre</i> : Les annuaires du musée d'école slovène	228

REVUE

Segesváry, Viktor: L'histoire de la Bibliothèque Ráday au XVIII ^e siècle. – Bp. 1992. (<i>Hopp, Lajos</i>)	230
Les piaristes en Hongrie de 1642 à 1992. Réd. par Béla Holl. Bp. 1992. (<i>Varga, Imre</i>)	232
La catalogue des manuscrits de la Bibliothèque de l'Eglise Évangélique (<i>Bozóky, Éva</i>)	233
Lisztes, László: La bibliographie de József Katona. Kecskemét, 1992. (<i>Debreczeni, Attila</i>)	235
Saktorová, H. – Komorová, K. – Petranková, E. – Agnet, Ján: Tlačë 16. storočia vo fondoch Slovenskej narodnej knižnice Matice Slovenskej. Martin, 1993. (<i>Velencezi, Katalin</i>)	235
Viliam Čičaj: Bányavárosi könyvkultúra a 16–18. században. (La culture du livre des villes minières aux XVI ^e –XVIII ^e siècles.) Szeged, 1993. (<i>Soltész, Elisabeth</i>)	237
Graff, Theodor: Bibliographie Widmanstadiana. Graz, 1993. (<i>Borsa, Gedeon</i>)	239
Friedhilde Krause Rolf Volkmann: Max Josef Husung. Hannover, 1993. (<i>Soltész, Elisabeth</i>)	240
Vekene, Emil van: Bibliographie der Jahre 1961–1992. Hürtgewald, 1993. (<i>Borsa, Gedeon</i>)	241